

המאבק באינפלציה כתיאוריית קונספירציה

לגייס את הנחישות הפוליטית הנדרשת להנעת התכנית לייצוב המשק, שהוצאה אל הפועל בקיץ של אותה שנה. אולם את עיקר הקרדיט על ההבנה הנאותה של התהליך האינפלציוני וסיבותיו, שעמדה ביסוד שינוי המדיניות הדרמטי, יש לזקוף לזכות מחלקת המחקר של בנק ישראל.

אף שמטרתה המיידית של התכנית לייצוב המשק הייתה בלימת עליית המחירים המסחררת, היא שיקפה את ההכרה הגוברת בקרב קובעי המדיניות כי השיטה הכלכלית דמוית הסוציאליזם שהונהגה בישראל פשטה את הרגל. שיטה זו הפקידה בידי הממשלה כוח כלכלי עצום והעניקה לה בעלות על תעשיות המחצבים, האנרגיה, התקשורת והייצור הביטחוני, ושליטה מלאה או חלקית בשוקי ההון, מטבע החוץ והאשראי. יתר על כן, בשלושים ושבע השנים הראשונות לקיומה של המדינה עוצבה המדיניות המוניטרית של ישראל כתוצר לוואי של פעילות ממשלתית בתחומים אחרים. שער החליפין שימש מכשיר לתמיכה בייצוא, ועל שער ריבית במובן המקובל אפשר היה

בנק ישראל: כלכלה פוליטית
בעידן ניאוליברלי

מאת דניאל ממן וזאב רוזנהק

מכון ון ליר בירושלים
והקיבוץ המאוחד, 2009
206 עמודים

ביקורת: יקיר פלסנר

לקראת אמצע שנת 1985 ניצב המשק הישראלי על עברי פי פחת. היפר-אינפלציה מסחררת, שהגיעה בחודש אפריל לשיעור שיא של 737 אחוזים (במונחים שנתיים), לצד מאזן תשלומים שלילי, איימו להמיט אסון על הכלכלה הלאומית. המשבר החרף לא הותיר לקברניטי המדינה כל ברירה; כל מי שעניו בראשו הבין כי אין מנוס מנקיטת צעדי חירום. בסופו של דבר, רק ממשלת אחדות לאומית, שבה ראש ממשלה ממפלגת העבודה (שמעון פרס) ושר אוצר מן הליכוד (יצחק מודעי), יכולה הייתה

רק לחלום; הממשלה הנהיגה מגוון שערי ריבית כדי לסייע לתעשייה המתפתחת, ואילצה את בנק ישראל להדפיס כסף כדי לממן את גירעונותיה.

הרפורמה של 1985 שינתה את כללי המשחק. היא פירקה את המערכת הנרחבת והמסובכת של הכלכלה הריכוזית והוציאה את הממשלה משוקי ההון, האשראי ומטבע החוץ; היא הפחיתה את משקלו של תקציב הממשלה בתוצר, הן מצד המסים והן מצד ההוצאות; היא הפריטה נכסים רבים שהיו בבעלות המדינה; והיא הנהיגה מדיניות מוניטרית שלצורך ניהולה הוענקה לבנק ישראל עצמאות בשלבים – עד אוטונומיה בפועל, שממנה הוא נהנה כיום.

התמורות העמוקות שהתחוללו במהלך רבע המאה האחרון בכלכלת ישראל, ובעיקר בהתנהלות המוניטרית, ניצבות במוקד הספר בנק ישראל: כלכלה פוליטית בעידן נאו-ליברלי, שראה אור ב־2009. המחברים, דניאל ממון מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב וזאב רוזנהק מן האוניברסיטה הפתוחה, מתמקדים בגיבור אחד של הדרמה הזו, הבנק המרכזי של מדינת ישראל – הסוכן הראשי, לטענתם, של "פרדיגמת המדיניות הנאו-ליברלית" המושלת כיום במשק – ומבקשים לעקוב אחר התהליכים שהביאו להתמקמותו "בעמדת מפתח בשדה הפוליטי-כלכלי ובמנגנון המדינה". זוהי סוגיה חשובה, ללא ספק, הראויה לדיון נוקב ורציני, אלא שהטיפול הבעייתי – שלא לומר המרושל – שמעניקים לה מחברי הספר גורם עוול למושאי המחקר, כמו גם לקורא הסקרן.

ממן ורוזנהק פותחים את ספרם בציטוט טענתו של יעקב פרנקל, שכהן כנגיד בנק ישראל בשנים 1991–2000, כי ההיסטוריה המודרנית של

הכלכלה הישראלית מתחילה בשנת 1985. ואמנם, המחברים גורסים כי "התכנית לייצוב כלכלי שהופעלה באותה שנה... מסמנת את פתיחתו של תהליך הדרגתי, אך עמוק ומקיף ביותר, של שינוי הכלכלה הפוליטית בישראל, ביחוד במה שנוגע לאופנים שבהם המדינה מעורבת בזירה הכלכלית".

לטענת ממון ורוזנהק, התוצאה המשמעותית ביותר של יישום תכנית הייצוב ב־1985 הייתה החלפתו בפועל של "מודל המדינה המפתחת", שעליו הושתתה כלכלת ישראל בעשורים הראשונים, בפרדיגמה הנאו-ליברלית. המודל המקורי ייעד למדינה מעורבות נמרצת בהכוונת המערכת הכלכלית באמצעות פיקוח והקצאת משאבים כדי להניע צמיחה ולספק תעסוקה מלאה לאוכלוסייה. לצורך זה השתמשה הממשלה בבנק המרכזי ככלי לשליטה בשוק ההון ולמימון גירעונותיה התקציביים. הסדר הנאו-ליברלי, לעומת זאת, מבקש לצמצם למינימום את הבקרה ואת הוויסות "מלמעלה". במסגרת הסדר הזה, מסבירים המחברים, "תפקידה הנאות של המדינה בפרט ושל הפוליטיקה בכלל בתחום הכלכלה הוא רק ליצור את תנאי היסוד המאפשרים את פעילותם היעילה של השווקים ושל השחקנים שבתוכם".

דעה רווחת גורסת שעליית קרנה של הפרדיגמה הנאו-ליברלית במהלך שלושים השנים האחרונות היא תולדה של גלובליזציה אגרסיבית, שאילצה מדינות רבות לאמץ את הדגם של "השוק החופשי"; אותן מדינות הניחו שאם לא תעשינה כן – תשתרכנה מאחור, ואולי אף תיענשנה בידי המוסדות הפיננסיים של הקהילה הבינלאומית. ממון ורוזנהק סבורים שגם אם יש גרעין של אמת בדעה זו, אין היא משקפת במדויק את

המציאות, משום שהיא יוצרת את הרושם שמדובר בתהליך בלתי נמנע, כמעט אוטומטי. לדידם, המעבר לכלכלת שוק מונע במידה רבה בידי גורמים בזירה המקומית. בלשונם, "המהפכה הניאור-ליברלית אינה תולדה של תהליכים דטרמיניסטיים... אלא פרי הפעולות של שחקנים פוליטיים... בהתאם לאינטרסים מוסדיים, מעמדיים ואחרים".

תפקיד כזה בדיוק, קובעים מחברי הספר, מילא בנק ישראל. לדבריהם, בנקים מרכזיים נוטים להאמין כי השוק החופשי הוא המנגנון הטוב ביותר להקצאת משאבים ושוללים את מעורבות המדינה בכלכלה. בנק ישראל איננו יוצא מן הכלל; ממן ורוזנהק מתארים אותו כגוף המוסדי העיקרי הניצב בחזית ההתנגדות לפרדיגמת המדינה המפתחת. נאמן לגישה הניאור-ליברלית, הבנק רואה ביציבות פיננסית את מטרת-העל של המדיניות הכלכלית ותופס את האינפלציה כאיום מרכזי, חמור יותר מאבטלה.

ממן ורוזנהק מתחקים אחר התנתקותו ההדרגתית של בנק ישראל מן הכבלים שהשית עליו משרד האוצר ואחר התבססותו ככוח אוטונומי רב-השפעה במשק הישראלי. התעצמותו הדרמטית של בנק ישראל התאפשרה, לטענתם, הודות למיקומו המוסדי ב"תפר שבין השדה המקומי לשדה הגלובלי". הבנק גייס בהצלחה את האקדמיה ואת המוסדות הכלכליים הבינלאומיים (בעיקר את קרן המטבע הבינלאומית) כדי ליצור את הרושם שהחלפת מודל המדינה המפתחת בשיטה הניאור-ליברלית היא מהלך מקצועי-מדעי, כורח המציאות בעידן הגלובליזציה. בחסותו של שינוי זה, זכה הבנק לעצמאות הנכספת, שנמנעה ממנו במסגרת המבנה המוסדי של המדינה המפתחת.

מעללי בנק ישראל, כפי שהם מתוארים בין דפי הספר, כמו מעידים על אסטרטגיה של שחרור – או השתלטות – בשלבים. הרפורמה של 1985 קיבעה את שער החליפין ברמה של 1,500 שקלים (ישנים) לדולר והביאה לצמצום מרחיק לכת בגירעון בתקציב הלאומי. בשלב זה הייתה הממשלה מעורבת עדיין בקביעת שער החליפין, כך שבנק ישראל לא היה חופשי לעצב את המדיניות המוניטרית כראות עיניו. הפיחות הראשון בשער השקל לאחר הרפורמה בוצע בינואר 1987 – על דעת הממשלה. מאחר שגם לאחר תכנית היישוב עמדה האינפלציה על שיעור גבוה של חמישה-עשר עד עשרים אחוזים לשנה, נדרשו פיחותים נוספים, שהובילו בסופו של דבר ליצירת "רצועת הניוד" סביב שער החליפין המרכזי בפברואר 1990. רצועת הניוד קבעה תחום שבתוכו יכול היה שער החליפין לנוע באופן חופשי, בדומה להסדרים שהונהגו באיחוד האירופי טרם השקת האירו. התערבותו של בנק ישראל בשוק מטבע החוץ נדרשה רק במקרה ששער החליפין איים להבקיע את הרצפה (תיסוף) או את התקרה (פיחות) של רצועת הניוד. הניידות החלקית של שער החליפין העניקה לבנק המרכזי חירות מסוימת בתמרון שער הריבית, שינוי שהיה בבחינת התקדמות משמעותית בדרך להשגת עצמאות מוסדית מלאה. לאורך השנים הבאות פחתה חשיבותה של רצועת הניוד עד שב-1998 הפכה לבלתי רלוונטית; שער החליפין נעשה נייד לחלוטין ובנק ישראל החל לנהל את המדיניות המוניטרית באמצעות שער הריבית, בלי שלממשלה – שבשלב זה נסוגה כבר משוק ההון – תהא השפעה כלשהי על החלטותיו. ניצחונה של הפרדיגמה הניאור-ליברלית על פני מודל המדינה המפתחת לא הושג

ברן-ליל, מדגשים מחברי הספר. הוא היה תוצאה של מאבק ממושך בין בנק ישראל ובין הממשלה – או ליתר דיוק, משרד האוצר. כל אחד מן הצדדים פעל בהדרגה אינטרסים פוליטיים ומוסדיים, שהוסוו לעתים קרובות כשיקולים מקצועיים גרידא. כיום ידו של בנק ישראל על העליונה, אף שהשינויים המפליגים שחלו במעמדו לא עוגנו בחוק במשך זמן רב. ממן ורוזנהק, כך עולה מן הספר, אינם רוויים נחת מן המגמה הזו, המכפיפה לכאורה את המערכת הכלכלית ל"לוגיקה של השוק". הפרויקט הניאור-ליברלי שמוביל הבנק, כך הם מאמינים, לוקה באי-יציבות מבנית ופוליטית. הם מזהירים כי "השינויים בתהליכים של חלוקה וחלוקה מחדש של המשאבים בחברה והשלכותיהם החמורות על מבנה אי-השוויון היו מהירים ועמוקים במיוחד בישראל, יותר מכל מדינה קפיטליסטית מתקדמת אחרת – דבר אשר עשוי להחריף את חוסר הנחת בקרב אוכלוסיות רחבות למדי מהמשטר הניאור-ליברלי". כדי למנוע תרחיש קטסטרופלי של התפוררות חברתית מוחלטת הם מציעים אפוא "מהלך של חיבור מחדש בין כלכלה לפוליטיקה", ש"יפתח מחדש את המרחב הפוליטי להשתתפות של נציגי אינטרסים חברתיים רחבים ומגוונים יותר", וישיב להמונים המדוכאים את הכוח שנגזל מהם בידי "מומחים מוסמכים בעלי ידע ומיומנויות טכניות, דוגמת אנשי הבנקים המרכזיים". המחברים מדגשים כי בכך לא יקיץ הקץ על הכלכלה הקפיטליסטית בישראל; התיקון שהם מציעים רק יחשוף את היסודות הפוליטיים שהיא מבקשת לטשטש ויאפשר "לשזור" אותה מחדש בחברה – תהא אשר תהא כוונתם בכך.

ברי שממן ורוזנהק אינם אוהדים נלהבים של כלכלת השוק החופשי. למעשה, הם טורחים לכלוא את המושג "חופשי" במרכאות כאשר הוא מופיע בהקשר זה כדי להצביע על הסילוף העומד ביסודו. סדר היום האידיאולוגי שלהם ניכר לכל אורך הספר; למרבה הצער, נראה שהוא גם מניע אותם לזהות את טביעות אצבעותיה של אידיאולוגיה בכל מקום – לעתים קרובות שלא לצורך. אפשר שהסיבה לכך היא העובדה שהשניים אינם כלכלנים כי אם סוציולוגים. כך או כך, היכרות מעמיקה יותר עם הדיסציפלינה שהם מתיימרים לנתח ולבקר הייתה חוסכת מהם לא מעט טעויות.

מבחינה אחת, לפחות, הספר קולע לאמת: מאז 1985 אכן עבר בנק ישראל שינוי עמוק, שהעניק לו אוטונומיה גמורה לאחר עשורים שבהם היה עושה דברה הנרצע של הממשלה. הכפיפות למשרד האוצר, שאפינה את דפוסי פעולתו של הבנק עד אותה שנת מפנה, הייתה יוצאת דופן בהשוואה למקובל במדינות המפותחות. אף שגם הבנקים המרכזיים של צרפת ושל בריטניה, לדוגמה, לא היו עצמאיים לגמרי בשנים עברו, הם לא סרו לחלוטין למרותן של ממשלותיהם. עם זאת, חופש הפעולה שממנו נהנה כיום בנק ישראל אינו חריג. הבנק המרכזי האירופי, המופקד על ניהול המדיניות המוניטרית של גוש האירו, פועל אף הוא כגוף עצמאי, והמצב אינו שונה בארצות הברית, באוסטרליה, בניו זילנד ובמדינות נוספות. ממן ורוזנהק מציגים את השתחררותו של בנק ישראל מתכתיבי הממשלה כמהפך "פרדיגמטי", אלא ששימושם התכוף במונח זה פגום מעיקרו. דוגמה בולטת היא התייחסותם ל"פרדיגמה הקיינסיאנית"

(על שמו של הכלכלן המהולל ג'ון מיינרד קיינס), ש"שלטה בדרך כלל בשדה הפוליטי-כלכלי של מדינות המרכז עד סוף שנות השבעים", בטרם נאלצה לפנות את מקומה – למורת רוחם של המחברים – לשיטה הניאו-ליברלית. דא עקא שאי אפשר לייחס לתיאוריה הקיינסיאנית ולמדיניות המבוססת עליה מעמד של "פרדיגמה", וספק אם אפשר לתארה כמודל של שליטה ממשלתית בשוק ההון. ראשית, קיינס לא הציע מבנה מוסדי שונה מהותית מזה שהתקיים במערב לפני משבר שנות השלושים. שנית, הוא מעולם לא התכוון לנסח מרשם למדיניות כלכלית מקיפה של התערבות ממשלתית נמרצת במשק, בוודאי לא בשוק ההון. לבסוף, וחשוב מכל – קיינס מעולם לא שלל את כלכלת השוק החופשי, לא על בסיס אידיאולוגי ולא על בסיס מעשי.

רצוי אפוא להעמיד דברים על דיוקם. את עיקר משנתו של קיינס נוכל לסכם כך: בנסיבות מסוימות ייתכנו משברים כלכליים, דוגמת הקטסטרופה שפקדה את העולם בשנות השלושים של המאה הקודמת, שמהם אי-אפשר להיחלץ רק באמצעות התאמות כאלה ואחרות בשווקים החופשיים, ואפילו לא בעזרת מדיניות מוניטרית תקיפה. במצבים כאלה, הציע קיינס, חייבת המדינה להפעיל אמצעים פיסקליים מסיביים, דהיינו ליצור גירעון תקציבי, כדי לעודד פעילות כלכלית ולסייע למשק. המדינה יכולה להנפיק איגרות חוב ולהשתמש באשראי שיינתן לה כדי להוציא אל הפועל פרויקטים ציבוריים, כגון סלילת כבישים והקמת סכרים. הזדמנויות התעסוקה החדשות תגדלנה את הכנסות העובדים ותאפשרנה להם לרכוש מוצרי צריכה. בעקבות הגברת הצריכה

תתרחב גם הפעילות במגזרים המייצרים מוצרים אלה, וכך יתאושש המשק בהדרגה. המתווה הזה איננו – ומעולם לא התיימר להיות – "פרדיגמה"; מדובר בתכנית למצב חירום, המבוססת על תפיסה מסוימת של התנהגות המערכת הכלכלית.

התיאוריה הקיינסיאנית כבשה בשעתו את העולם המקצועי והפוליטי (בין המעטים שהעזו להתייצב נגדה בלט הכלכלן מילטון פרידמן). שלושים שנה חלפו עד שהמציאות אילצה את עולם הכלכלה לבחון מחדש את תקפות הגישה הזו. מאמצייה של הממשלות המערביות להילחם באבטלה בשנות השישים והשבעים בשיטות קיינסיאניות – שממילא עוצבו לטיפול במשברים חמורים בהרבה – לא השיגו את מטרם, אבל גרמו, לעומת זאת, לאינפלציה.

המחברים מזכים אפוא את קיינס ב"פרדיגמה" שאותה כלל לא התיימר להציע. דיונם בניאו-ליברליזם מותיר את הקורא מבולבל עוד יותר. התזה של הספר נשענת במידה רבה על הקביעה שמערכת ניאו-ליברלית מתאפיינת בבנק מרכזי עצמאי ובעמדה הרואה באינפלציה איום כלכלי ראשון במעלה, שיש להיזהר מפניו דרך קבע. לאור קביעה זו לא נותר לנו אלא לתהות כיצד עלינו לסווג כלכלות שונות. האם אפשר, למשל, לקשור את הפרדיגמה הניאו-ליברלית למדיניות המפותחות בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה – תקופה שהתאפיינה בגלובליזציה מרחיקת לכת? ואם כן, כיצד מתיישב הדבר עם העובדה שבארצות-הברית לא פעל אז בנק מרכזי, שהרי ה'פדרל רזרב' הוקם רק ב־1914?

קושיות דומות אפשר להעלות באשר למשקי מערב אירופה וארצות-הברית

כלשהי. גם הטענה שהניאו-ליברלים רואים בה איום חמור יותר מן האבטלה מעוררת תמיהה. הרי האינפלציה מסכנת את הצמיחה, ולכן עלולה לגרום לפגיעה בתעסוקה. ביסוד החשש מן האינפלציה עומד אפוא הפחד מאבטלה – אפילו בקרב חסידי השיטה הניאו-ליברלית.

כשם שממן ורוזנהק נוטים להתרשל בהצגת ה"פרדיגמות" שבהן הם עוסקים, כך הם נוטים שלא לדייק (בלשון המעטה) בתיאור הנסיבות שהובילו להתחלפותן. הם טוענים, למשל, שהמדינה המפתחת ירדה מגדולתה משום שהתעצמות "התאגידים הפיננסיים והתעשייתיים של הכלכלה הגדולה, הן בבעלות פרטית והן בבעלות ציבורית, ובמידה מסוימת גם ארגוני העובדים החזקים" ערערה את יכולתה לנהל את המערכת הכלכלית ביעילות. "תביעותיהם של הגורמים האלה לזכות במשאבים כלכליים שבשליטת המדינה הלכו וגברו", הם מוסיפים, "עד שהיא התקשתה לעמוד בדרישותיהם בלי לגרום לתהליכים אינפלציוניים ולקשיים במאזן התשלומים".

אם הצגת הדברים הזו נכונה, אזי היא סותרת את הנחתם של המחברים כי המרת הפרדיגמה האחת באחרת נבעה ממניעים אידיאולוגיים; הלוא הקשיים שהם מציינים הם אובייקטיביים. כך או כך, זהו תיאור שגוי. המאבק על העוגה הכלכלית בישראל (דהיינו על חלוקת הערך המוסף בין שכר לרווחים) לא ניטש בין התאגידים והארגונים המקצועיים ובין הממשלה, אלא בין המעסיקים לעובדים. אלא שהמעסיקים ידעו שהם יכולים לסמוך על התערבות המדינה, ולכן לא ניהלו מאבק עיקש מול העובדים, כמקובל בכלכלות חופשיות. ולראיה – במגזר הפרטי בישראל לא היו

בעשורים שקדמו לביטול הסכם ברטון-וודס בראשית שנות השבעים. כזכור, הסכם זה, שנחתם ב-1944, השתית את המערכת הפיננסית ואת הסחר הבינלאומי בין המדינות המתועשות על שערי חליפין קבועים. ברם, אם ההסדר של ברטון-וודס – שקיינס היה אדריכלו – מנוגד ברוחו לניאו-ליברליזם, כפי שמציירים אותו המחברים, כיצד נוכל להסביר את עצמאותו המוחלטת של הבנק המרכזי הגרמני במהלך פרק הזמן המדובר, או את נחישותה של מערב גרמניה להילחם באינפלציה אפילו במחיר התרחבות האבטלה? ככלל, נראה שממן ורוזנהק שוגים בהבנת מהותו של ההסדר האמור. מתיאורם אפשר להסיק בטעות שהוא נועד לאפשר לשותפותיו לתפקד כמדינות מפתחות, העוסקות גם בחלוקה מחדש של ההכנסות. ואולם, המניע לחתימת הסכם ברטון-וודס היה הרצון להימנע מן המצב ששרר בתקופת השפל הגדול, כשמדינות שונות ניהלו מלחמת סחר נמרצת זו בזו ונאלצו לבצע פיחות חוזר ונשנה בערך המטבע המקומי כדי לעודד ייצוא ולרסן את הייבוא. המאבק הזה לא נשא פרי ורק העמיק את המשבר. קיבוע שערי החליפין נועד למנוע התפתחויות מעין אלה – לא ליצור סדר חדש שבו המדינה מחויבת "לנקוט פרקטיקות של מעורבות אינטנסיבית כדי לעצב ולכוון את הפעילות הכלכלית", כטענת המחברים.

ממן ורוזנהק טוענים ומטעים גם כאשר הם כורכים את הפרדיגמה הניאו-ליברלית עם תפיסה הרואה באינפלציה "איום יסודי שיש למנוע בכל מחיר". חשוב להבהיר שאין דבר השווה "כל מחיר"; רק מי שאינו כלכלן מסוגל להשתמש בניסוח גורף כזה. יתר על כן, האינפלציה נחשבת בעיני כלכלנים לבעיה חריפה בלי קשר לפרדיגמה

אז כמעט שביתות. המדינה אכן נענתה למעסיקים, בעיקר בשל חששה מאבטלה ומבעיות במאזן התשלומים, והפעילה את מכשיר הפיחות כדי ליצור במתכוון אינפלציה (אפילו שם המציאו לה – "אינפלציה פונקציונלית") ולשחוק את כוח הקנייה הריאלי של השכר.

מה שהביא באמת לסוף דרכה של המדינה המפתחת בישראל הוא הידלדלות ההשקעות, שבעקבותיה התפוגגה הסיבה העיקרית למעורבותה של הממשלה בשוק ההון. הסוס הזה נגמר עוד ב־1965 – מה שאחראי במידה לא מבוטלת למיתון של 1966–1967. האמברגו הצרפתי על מכירת נשק לישראל, בעקבות מלחמת ששת הימים, סלל את הדרך ליצירת הזדמנויות השקעה חדשות בפיתוח מוצרים ביטחוניים (בעיקר מטוס הכפיר וטנק המרכבה), אבל גם אפשרויות אלה מוצו עד מהרה. רק חששה של הממשלה מפני שובו של מיתון נוסח 1966–1967 הניע אותה להמשיך בהשקעות סרק, שהניבו עודף קיבולת גדול בתעשייה ועשרות אלפי דירות ללא דורש. פרדיגמת המדינה המפתחת פשוט לא עבדה – וזה מה שעשה את הרפורמה להכרח.

ממן ורוזנהק מתעקשים, מצדם, כי ההכרה בהשלכותיה ההרסניות של מעורבות הממשלה במשק היא "עיקרון אידיאולוגי". אולי כדאי להזכיר להם עד כמה הרסנית, למשל, הייתה המדיניות הכלכלית הריכוזית שהנהיגה ממשלת בריטניה בשנות השבעים, ועד כמה קרובה הייתה הממלכה המאוחדת להפוך למדינת עולם שלישי. האם הייתה זו אמנם רק אידיאולוגיה שהמאיסה את מפלגת הלייבור על הציבור הבריטי ושגרמה לבחירתה של מרגרט תאצ'ר לראשות הממשלה, או שמא אפשר להסתפק

בהסבר פשוט יותר – שהידרדרותה החופשית של הכלכלה הלאומית פקחה את עיני המצביעים? והאם נוכל לתלות גם את נסיגתה של הודו ממודל המדינה המפתחת במהפכה רעיונית, שאירעה סתם כך, כרעם ביום בהיר? וכיצד יסבירו מחברי הספר, הכרוכים כל כך אחר שיגיונות אידיאולוגיים, את המקרה של סין, שזכתה לעדנה כלכלית רק לאחר שממשלתה ההינה להתיר את אחיזתה במשק, ושבה טרם זכה הבנק המרכזי לעצמאות?

טענתם של המחברים כי המעבר לניאור־ליברליזם הוא הגורם לגידול באי־השוויון בחלוקת ההכנסות ולהצבר הון רב בידי אוליגרכיה מצומצמת נשענת אף היא על מצע רעוע. מאחר שעיסוק רציני בטענה זו מצריך יריעה רחבה, אסתפק בשתי הערות. ראשית, קרוב לוודאי שהסיבה להתרחבות פערי ההכנסות בישראל אינה נעוצה ברפורמה של 1985 אלא בפריחת תעשיית ההיי־טק, שהעניקה משנה חשיבות להון האנושי. שנית, הצבר ההון אינו תולדה של עצם הרפורמה, אלא של דרך ביצועה. הרפורמה התאצ'ריסטית, למשל, לא הניבה תוצאות דומות. בניגוד לדימוי הפופולארי שהצמידו לה מתנגדיה, היא לא יצרה שכבה חדשה ודקה של בעלי ממון שחגגו על גבם של ההמונים העמלים; היא רק הצילה את בריטניה מחורבן כלכלי מוחלט.

הבעיות שעליהן הצבעתי מחוירות בהשוואה לחולשה המרכזית של הספר – הדרך שבה הוא מציג את צעדי בנק ישראל ואת מניעיו. לדידם של ממון ורוזנהק, הבנק, בדומה לשחקנים אחרים בזירה הציבורית, מונע בידי השאיפה לצבור כוח, ומשום כך פעל ללא לאות לביסוס מעמדו העצמאי. אבל אם רק באינטרסים אנוכיים עסקינן – ולא ברצון

כן לפעול לטובת הציבור, רחמנא ליצלן – אפשר היה לצפות שנגידי הבנק יבקשו לרצות את אלה שבידיהם נתונה הסמכות להאריך את משך שירותם בתפקיד או להחליפם בתום כהונתם. בתנאים כאלה, סביר היה שיימנעו מעימותים חזיתיים עם הממשלה ולא יפגינו נחישות יתרה במלחמתם לעצמאות מוסדית. כך, למשל, נהג ה'בנק אוף אינגלנד', שהקפיד על שיתוף פעולה מלא עם ממשלת בריטניה, עד שגורדון בראון, שר האוצר דאז ולימים ראש הממשלה, החליט ביזמתו להעניק לבנק המרכזי מעמד עצמאי. אלא שנגידי בנק ישראל בעשורים האחרונים לא היססו להתייצב מול פקידי האוצר, מול השר הממונה עליהם ואפילו, בעת הצורך, מול ראש הממשלה עצמו. הם עשו זאת משום שלנגד עיניהם עמדו שיקולים ענייניים – מקצועיים, לא מפני שרצו להרקיד את המשק לצלילי חלילם.

כדי להיווכח עד כמה מופרכת היא גרסת הספר בנוגע לחתירתו של בנק ישראל לעוצמה מוסדית די לקרוא בדו"ח שפרסם הבנק ב־1986, זמן קצר לאחר הפעלת תכנית הייצוב. "חידוש הצמיחה כרוך, ללא ספק, בנטילת סיכונים מסוימים, הן בתחום מאזן התשלומים והן בתחום יציבות המחירים (שאחת מהצדקותיה המרכזיות היא תרומתה הפוטנציאלית לצמיחה)", כותבים מחברי הדו"ח. "אחד הביטויים המרכזיים של סיכונים אלה מצוי בתחום הליברליזציה בפיקוח על מטבע חוץ, ובפרט על תנועות ההון. ליברליזציה כזו מצמצמת את שליטתו של בנק ישראל על מערך שיעורי הריבית במשק, מגבירה את חשיפתו לתנועות הון ספקולטיביות ובכך מקשה על ייצוב שער החליפין הנומינלי, הממלא תפקיד מרכזי במדיניות האנטי־אינפלציונית".

הציטוט הזה לבדו מוציא את האוויר מן התזה שמנפח הספר. בנק ישראל מכריז כאן ברבים כי הוא מעוניין בצמיחה כלכלית – ולשם כך מקדם מדיניות המחלישה את כוחו שלו. אולם אין צורך להתבסס רק על הצהרות הבנק. פעולותיו מדברות בעד עצמן – ונגד טענות ממן ורוזנהק. החלטתו של נגיד הבנק הנוכחי, סטנלי פישר, לרכוש מטבע חוץ בהיקף אדיר כדי למנוע את התחזקותו של השקל ממחישה היטב את הנקודה. הרי בלימת התחזקות השקל אינה מהלך אנטי־אינפלציוני; ההפך הוא הנכון. וברי לכל שהבנק עושה זאת כמי שכפאו השד, שכן הדבר מפריע לו מאוד בניהול מדיניות מוניטרית עצמאית.

בסופו של דבר, אין בספר בדל של ראייה התומך בטענת המחברים שבנק ישראל הוא הכוח המניע מאחורי אימוץ הפרדיגמה הניאו־ליברלית. כל שביכולתם להציע הוא קביעה כללית – ומופרכת מכל וכל – שבנק מרכזי עצמאי הוא מסימני ההיכר של כלכלה ניו־ליברלית. לו רצו להעמיד את מחקרם על רגליים מוצקות, היו צריכים להראות שלולא נרתם בנק ישראל לקידום הרפורמה, ספק רב אם הייתה קורמת עור וגידים, או לפחות יוצאת אל הפועל בזריזות רבה כל כך. כדי להוכיח זאת נדרש תיעוד מקיף (למשל, פרוטוקולים של דיוני הממשלה) וניתוח מפורט של המהלכים שהובילו לרפורמה. אין מזה בספר ולא כלום. רק כתב אישום שכולו הכללות קלושות והשערות פורחות באוויר. כך לא כותבים היסטוריה כלכלית רצינית.

יקיר פלסנר, לשעבר המשנה לנגיד בנק ישראל, הוא מרצה במחלקה לכלכלה חקלאית ומינהל בחקלאות באוניברסיטת העברית בירושלים.

דיבה קלה על כלכלה

צניעות מעושה. אלא שרובינשטיין אינו מבקש להצטנע כי אם לצאת למתקפה. ואכן, מיד אחרי שהודה כי אינו מתמצא בענייני כלכלה, הוא ממשיך:

תשאלו מדוע באתי הנה? כי כתיאורטיקן כלכלי אני רוצה להעיר כמה הערות על המסר האקטואלי של התיאוריה הכלכלית. במילים אחרות, האופן שבו התיאוריה הכלכלית מנוצלת בוויכוחים על שאלות כלכליות שעומדות על הפרק אינו מוצא חן בעיניי... בלשון המעטה.

לביקורת המושמעת בדברים הנוקבים האלה מקדיש רובינשטיין את ספרו אנדוה הכלכלה, שראה אור בשנת 2009. במובנים רבים, אנדוה הכלכלה משקף את אישיותו של רובינשטיין. אין זה חיבור אקדמי עכ-כרס וכבר ראש, אלא ספר קולח ומשעשע, המשלב אבחנות תיאורטיות ואנקדוטות אישיות רבות. הקורא זוכה להצצה אל חייו של רובינשטיין לצד הסברים מאירי עיניים – וחפים מלשון טכנית – לתורת המשחקים, תחום התמחותו של המחבר. אבל, בל נשכח, רובינשטיין מבקש לנסח כאן גם כתב אישום נגד מדע הכלכלה, או ליתר דיוק, נגד השימוש שנעשה בדיסציפלינה האקדמית רבת-ההשפעה כדי לעטר כלכלנים בהילה מקצועית ולקדם מדיניות שאינה לרוחו. ביסוסו של טיעון פרובוקטיבי זה הוא מבחנו הגדול של הספר – מבחן שבו, כפי שניווכח, הוא נוחל כישלון חרוץ.

אגדות הכלכלה

מאת אריאל רובינשטיין

כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2009

206 עמודים

ביקורת: עומר מואב

ל אריאל רובינשטיין תזה מפתיעה למדי, והוא משווך אותה במרץ זה שנים מספר. לדיסציפלינה האקדמית המכונה כלכלה, הוא קובע, אין כל ערך להבנת המציאות. מה שהופך את הטענה הזו למפתיעה הוא העובדה שרובינשטיין עצמו הוא פרופסור לכלכלה, ואף זכה בפרס ישראל ובאותות הוקרה נוספים על תרומתו המחקרית לתחום. ובכל זאת, על פי עדותו שלו, הוא נוהג לפתוח הרצאות בענייני כלכלה וחברה בהצהרה שלמיטב הבנתו,

אין בתיאוריה כלכלית כדי להגיד דבר וחצי דבר לגבי לב נושא הדיון כאן. אינני בטוח שאני יודע מה היא אופציה, אינני מנסה לנבא את שיעור האינפלציה מחר ולא את מדד הפרודוקטיביות בתעשייה מחרתיים. אני כמובן מודע לעובדה שהזמנתי אותי לדבר כאן משום שאני פרופסור לכלכלה שאמור לדעת כל זאת, ובורותי בהחלט מביכה אותי.

למשמע הדברים האלה עלול קהל השומעים להתרשם, בטעות, כי המרצה הפרובוקטיבי רק מתעטף באצטלה של